

Активізація самотійної пізнавальної діяльності учнів на уроках історії

Автор: Биць Микола Миколайович

Виконати завдання на контурних картах.□

Індивідуальна творча робота
учителя історії та правознавства

Биць Миколи Миколайовича

**« Активізація самотійної
пізнавальної діяльності учнів на
уроках історії»**

Зміст

Вступ	2
Розділ I. Теоретичні основи організації самостійної діяльності учнів у навчальному процесі	5
1.1 Активність і самостійність школяра в навчальній роботі як наукова проблема	5
1.2 Методи організації та здійснення самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках історії.....	7
Розділ II Організація пізнавальної самостійної учбової діяльності школярів на уроках історії	11

2.1 Взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.....	11
2.2 Підвищення ефективності учбової діяльності школярів на уроках історії	12
2.3 Використання різнобічних завдань в навчальному процесі	15
2.4 Писемні джерела на уроках історії.....	16
Висновки.....	19
Література	21
Додатки.....	22

Вступ

На протязі століть йшов пошук досконалих методів навчання історії; педагогами, психологами узагальнювався певний досвід, пропонувались нові ідеї в цій галузі.

У наш час зростає потік інформації, поширюється тенденція до відтворення справжньої історії, без перекручувань і фальсифікацій. На сторінках преси з'являється ряд альтернативних думок на певні історичні проблеми і, навіть, цілі періоди, обсяг знань надзвичайно швидко збільшується.

На сучасному етапі розвитку шкільної освіти проблема активності пізнавальної діяльності набуває особливо важливого значення у зв'язку з високими темпами розвитку та вдосконалення науки і техніки, потреба суспільства в людях освічених, здатних швидко орієнтуватися в нових умовах, мислити самостійно і вільних від стереотипів. Виконання такого роду завдань

стає можливим лише за умови активного навчання, що стимулює розумову діяльність учнів.

Згідно з вимогами часу, кожен випускник школи повинен оволодіти системою знань з основ наук, мати сформований науковий світогляд, бути готовим до активної трудової і пізнавальної діяльності, уміти самостійно поповнювати свої знання. Активізація самостійної пізнавальної діяльності може забезпечити не лише підвищення якості загальноосвітньої і професійної підготовки школярів, але і формування активності і самостійності особистості, зокрема.

Для підготовки випускників шкіл, які можуть творчо мислити, необхідно докорінно змінити ставлення до самостійної пізнавальної діяльності учнів, її організації.

Все зазначене вище визначає актуальність проблеми формування пізнавальної активності школярів за допомогою використання різних видів самостійних робіт.

Одним із важливих і ефективних засобів активізації пізнавальної самостійної діяльності школярів є організація самостійної роботи учнів.

Проблемі організації самостійного навчання на різних рівнях присвячено досить багато педагогічних досліджень як в нашій державі, так і за кордоном.

Ця проблема не є новою в дидактиці і психології.

У психолого-педагогічній літературі висвітлюється сутність поняття самостійної роботи (Алексюк А.М., Дайрі Н.Г., Єсіпов В.П., Козаков В. А.,

Підкасистий П.І., Мікельсон Р.М., Срода Р.Б.). в свій час Ушинський К.Д. та Кантерев П. Ф. вказували на значення самостійної роботи у розвитку школярів.

Проблема визначення ознак самостійної роботи розглядається Голантом Є.Я., Єсіповим Б.П., дайрі Н.Г., Муртазіним Г.М., Лембергом Р.Г.

Організаційно-педагогічні умови самостійної пізнавальної діяльності учнів привернули увагу Бабанського Ю. Б., Олійника П.М., Рибальського В.І., Ярмаченка М.Д.

В роботах Бабанського Ю.К., Махмутова М.І. визначена необхідність проблемного навчання для розвитку самостійності учнів.

Питання педагогічного керівництва самостійною роботою розглядають Буряк В.К., Новикова А.Є., Жарова Л.В., Шаталова В.Ф., Задорожна Л. В., Лустенко І.І. та інші

Актуальність даної проблеми в наш час дуже велика, саме тому, що в сучасній освіті діти з раннього шкільного віку починають вивчати історичну науку (Історія Стародавнього світу, Історія нового часу, Історія України і т.ін.) в якій дуже важлива пізнавальна самостійність.

Проте, незважаючи на велику кількість публікацій з цієї проблеми зазначені дослідження не вичерпують усіх аспектів багатогранної проблеми активізації пізнавальної самостійної діяльності школярів. Практика переконує, поки що залишається низький рівень сформованості самостійності учнів. Тому залишається актуальними подальше вдосконалення змісту, форм, методів і засобів навчання, спрямоване на реалізацію у навчально-виховному процесі принципу самостійності. Це і зумовило вибір теми атестаційної роботи: « **Активізація самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках історії**»

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Розділ I. Теоретичні основи організації самостійної діяльності учнів у навчальному процесі

1.1 Активність і самостійність школяра в навчальній роботі як наукова проблема

Вперше думку про необхідність спеціального керівництва пізнавальною активністю і самостійністю учнів у процесі навчання висловив грецький філософ Сократ . Він був переконаний, що до такого керівництва необхідно спеціально готуватися завчасно, зокрема зазделегідь готувати завдання і запитання. Сократ вперше розробив і випробував на своїх учнях спеціальний власний метод навчання (Є. М. Мединський). Метод Сократа активізував пізнавальну самостійність його учнів. Він виділив евристичну бесіду, побудовану на основі використання прийомів індукції.

Проблема організації пізнавальної самостійної діяльності завжди була в центрі педагогічних пошуків. Але залежно від рівня розвитку педагогічної теорії і педагогічної пратики в різні періоди досліджувався цей феномен по-різному.

У більш пізній період груповий аналіз питань пізнання та самостійності притаманний Я. А. Коменському. Відповідаючи запитам часу, Ян Амос Коменський [6] розробив організаційно-практичні аспекти залучення особистості до самопізнання. Він науково обґрунтував принципи навчання, вказавши, що тільки наочність збуджує інтерес до матеріалу, який вивчається, сприяє активному сприйманню і розвитку самостійності в навчанні під час виконання самостійних робіт.

На початку ХХ століття ідея виховання в школярів активності й самостійності в навчанні належала до фундаментальних прогресивних ідей педагогіки. К. Ушинський був першим, хто виділив метод активної роботи: аналіз і синтез,

спостереження.

Зокрема, ще К.Д. Ушинський висловив думку, яка і нині є найважливішою для теорії і практики навчання: «Слід постійно пам'ятати, що треба передавати учневі не тільки ті чи інші знання, але й розвивати в ньому бажання і здатність самостійно, без вчителя, засвоювати нові знання» [14, с.345].

Пильна увага до проблеми активності й пізнавальної самостійності школярів у процесі навчання характерна для всіх періодів розвитку школи. Практичне розв'язання цієї проблеми тісно пов'язане із соціальними завданнями в галузі народної освіти. Так, ще на зорі становлення школи Н. Крупська писала: «Нам треба навчити підростаюче покоління самостійно оволодівати знаннями. Це одна з найважливіших проблем, які повинна розв'язати наша радянська школа» [7, с.511].

В 50-70-х роках ХХст. яскравим представником того часу був В.О.Сухомлинський, який вбачав ефективність організації самостійної роботи у підготовці такого вчителя, який би прагнув постійно самовдосконалюватися, який би зміг збільшити частку розумової праці дитини, навчити її розуму трудитися, збудити у дитини любов до праці, до праці думки.

Ефективність процесу навчання залежить від психологічної підготовленості учнів до навчально-пізнавальної діяльності, яка передбачає: усвідомлення учнем мети навчання, що стимулює його навчально-пізнавальну діяльність; фізіологічну і психологічну готовність до навчання; бажання вчитися та активність у процесі навчання, вміння зосередитися на навчальній діяльності; належний рівень розвитку.

Дитина за своєю природою - істота допитлива, прагне пізнати невідоме, їй притаманні нормальна увага, уява, пам'ять, мислення та інші психічні якості. Все це є запорукою успішного навчання в школі.

Існують два типові варіанти навчальної діяльності учня:

1. Навчальна діяльність відбувається під керівництвом вчителя (прийняття пропонованих ним навчальних завдань і плану дій; здійснення навчальних дій і операцій для розв'язання поставлених завдань; регулювання навчальної діяльності під контролем учителя і самоконтролем; аналіз результатів навчальної діяльності, здійснюваної під керівництвом учителя);

2. Навчальна діяльність здійснюється учнем самостійно (пізнавальна самостійність учнів) планування або конкретизація завдань своєї навчальної діяльності; планування її методів, засобів і форм; самоорганізація навчальної діяльності; саморегулювання навчання; самоаналіз результатів навчальної діяльності).

Активізація самостійної пізнавальної

діяльності учнів - це керівництво процесом самостійного навчального пізнання за допомогою педагогічно обґрунтованої цілісної дидактичної системи, яка спрямована на створення сприятливих внутрішніх мотивів навчання та зовнішніх умов взаємодії вчителя і учня з метою високоякісного засвоєння системи знань, формування творчої активності як якості особистості.

1.2 Методи організації та здійснення самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках історії.

Сучасна психологія і педагогіка доводять, що в процесі навчання учень не просто сприймає, усвідомлює, запам'ятовує, а й виконує складну систему розумових дій, спрямованих на засвоєння знань.

Завдяки цій розумовій діяльності знання стають його надбанням. Початковим етапом засвоєння знань є сприйняття. На перший погляд здається, що на уроці активним є лише вчитель, а учні повинні його слухати, спостерігати. Насправді це не так. Уже на цьому етапі оволодіння знаннями важлива активна діяльність школярів. Проте вона не з'являється сама по собі. Її повинен створити вчитель. Теорія і практика пропонують цілу систему шляхів активізації сприйняття учнями навчального матеріалу.

Якість сприйняття підвищується, якщо діти підготовлені до засвоєння нового матеріалу шляхом постановки перед ними пізнавальних і практичних завдань: "навчитися виділяти головне з прочитаного тексту", "навчитися пояснювати причини повстань".

Пізнавальна активність учнів підвищується, якщо вчителю вдається створити так звану проблемну ситуацію на початку вивчення нового матеріалу, тобто викликати в учнів запитання: чому відбувається така подія? Як можна пояснити цей факт? За таких умов учні протягом уроку, слухаючи пояснення вчителя, активно шукатимуть відповідь на запитання.

Викликати пізнавальну активність в учнів можна за умов добре продуманої й обґрунтованої системи навчання. Важливу роль у цій системі відіграють самостійні роботи учнів. У завданнях для самостійної роботи важливо чітко визначити ступінь їх складності, а також самостійності практичних дій і мислення учнів. У зв'язку із цим важливе значення має саме формування запитань завдань, що може по-різному вплинути на вияв активності учнів і різною мірою стимулювати форми їхньої розумової діяльності.

Ефективність самостійної пізнавальної учбової діяльності забезпечується дотриманням певних умов.

Самостійна робота як робота за завданням, може успішно здійснюватися тільки тоді, коли учень чітко усвідомлює мету роботи й у нього є прагнення до досягнення цієї мети. Іншими словами, успіх самостійної роботи обумовлюється цілеспрямованістю учнів. Цілеспрямованість робить самостійну роботу учнів свідомою, осмисленою, викликає інтерес до неї. Наявність уже сформованих умінь і навичок створює ту технічну основу, ті механізми, за допомогою яких учні йдуть до досягнення

поставленої мети.

Необхідно, щоб завдання, запропоновані учням для самостійного виконання, були посилені для них і пред'являлися у певній системі. Основою цієї системи повинне бути поступове наростання пізнавальної самостійності дітей, що здійснюється шляхом ускладнення як матеріалу, так і розумових задач, а також шляхом зміни ролі і рівня допомоги вчителя.

Конкретними методами організації навчальної роботи, які на різному рівні забезпечують пізнавальну самостійність школярів, є виклад навчального матеріалу вчителем у формі повідомляючої або проблемної розповіді, бесіда, вправи, практичні роботи, робота з документами, з картою, робота з книжкою, самостійна робота учнів тощо.

Для кожного методу характерна своя особлива взаємодія вчителя й учнів, у ході якої вчитель організує самостійну пізнавальну діяльність учнів, спрямовану на оволодіння знаннями, уміннями і навичками, забезпечення розвитку особистості. Ця взаємодія пов'язана із розвитком і формуванням особистості учня.

Теорія і практика навчання свідчать, що вибір методу навчальної роботи залежить від кількох факторів:

- загальної мети і змісту утворення (зі зміною мети і змісту утворення змінюються методи навчальної роботи);
- від дидактичної мети уроку;

Якщо, наприклад, основна дидактична мета уроку – дослідити занепад кріпосницьких та відродження ринкових відносин в Україні в першій половині ХІХ ст., то для досягнення цієї мети не можна скористатися тільки розповіддю чи бесідою, а слід використати і самостійну роботу учнів, що на уроці може бути представлена різними видами вправ: опрацювати текст підручника, робота з документом, робота з контурною картою, та ін..

Якщо основна дидактична мета уроку — перевірити й оцінити уміння і навички учнів, то доцільно і необхідно використовувати самостійну роботу у формі історичного диктанту, тестових завдань, історичних задач та ін.

- від змісту навчального матеріалу, що повинен бути предметом вивчення на даному уроці.

Якщо предметом вивчення є матеріал, з якого в учнів немає ніяких знань, то єдиним правильним методом може бути визнаний метод викладу навчального матеріалу вчителем у сполученні з різними дидактичними прийомами ілюстрації, демонстрації і т.п.

Якщо предметом вивчення на уроці буде та чи інша історична постать (наприклад, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, то використання методу демонстрації та бесіди буде ефективніше, ніж використання методу викладу і т.п.

- від вікових особливостей учнів, рівня їх знань і навичок.

Так, розповідь — одна з монологічних форм навчання — використовується у всіх класах школи, але тривалість її в залежності від віку і ступеня підготовки учнів різна. Якщо в 9-х класах впродовж всього уроку може бути використаний один метод навчальної роботи, то в 5-х класах, внаслідок недостатньо розвинутого сприймання дітей і уміння слухати, на уроці використовую, як правило, не один, а кілька методів.

- підготовка вчителя, його майстерність також можуть обумовити вибір методу навчальної роботи.

Значення самостійної роботи в навчальному процесі важко переоцінити. Самостійна робота сприяє формуванню самостійності як якості особистості, сприяє реалізації принципу індивідуального підходу, дозволяє диференціювати навчальні завдання і тим самим сприяти досягненню дійсно свідомого і міцного оволодіння знаннями. Можна сказати, що тільки в ході самостійної роботи учні розвивають ті пізнавальні здібності, здобувають і удосконалюють ті уміння і навички, без яких неможливо оволодіння знаннями як у школі, так і в житті.

Самостійна робота - це вища форма навчальної діяльності учня, що є формою самоосвіти.

Розділ II. Організація пізнавальної самостійної учбової діяльності учнів на уроках історії

2.1 Взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.

Самостійність учнів у навчанні є найважливішою передумовою свідомого й міцного оволодіння знаннями. Часто застосовувана самостійна робота розвиває зосередженість, цілеспрямованість, уміння міркувати, запобігає формалізму в засвоєнні знань і взагалі формує самостійність як особливість мислення і рису характеру дитини.

Плануючи самостійну роботу, я завжди визначаю її місце на уроці залежно від рівня вимог до учнів на даному етапі оволодіння матеріалом.

Потрібно завжди передбачити труднощі, які можуть виникнути під час роботи в різних групах дітей, зміст та обсяг завдань і форму, у якій вони будуть запропоновані, тривалість самостійної роботи, дидактичний матеріал, який треба підготувати, спосіб перевірки роботи. Розглянемо можливості забезпечення цих умов.

Для того, щоб самостійна робота була ефективною важливо дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи учнів на уроці та урізноманітнювати їх, повинен існувати взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.

Щоб цей етап навчання пройшов успішно, слід надзвичайно уважно поставитись до змісту підготовчих вправ і способу постановки, послідовності виконання завдань з нового матеріалу, а також глибоко продумати запитання для закріплення засвоєного, яке обов'язково відбувається під керуванням учителя.

Я організовую класну роботу так, щоб домашня самостійна робота була її органічним продовженням.

Великою мірою робота учнів, хід уроку тісно зв'язані і залежать від якості самостійної роботи учнів удома.

Мета домашньої роботи - міцне закріплення вивченого на уроці

матеріалу, глибше його осмислення, дальший розвиток набутих учнями умінь і навичок самостійної роботи з текстом підручника, історичними картами, ілюстраціями, схемами. Учні, виконуючи домашнє завдання, привчалися писати прості й розгорнуті плани з окремих питань і тем, складати різні тематичні таблиці, працювати з матеріалами періодичної преси, готувати невеликі повідомлення, реферати на історичні і суспільно-політичні теми.

Домашня робота носила творчий характер, будила думку школяра. На уроці максимально застосовувала прийоми стимуляції активного самостійного мислення, щоб творчий дух не залишав школяра і вдома, спонукав його до самостійності і активності.

2.2. Підвищення ефективності учбової діяльності школярів на уроках історії

Часто учень не засвоює той чи інший матеріал через невміння самостійно виконувати навчальні завдання, зокрема домашні. Дуже важливо навчити учня складати план і тези прочитаного. Спочатку навчаю учнів на уроці цієї роботи. Наприклад: На уроці історії в 9 класі з теми « Етапи українського визвольного руху», учні об'єднуються у дві групи. Кожна група отримує завдання опрацювати матеріал підручника та додаткової літератури, яку роздаю перед уроком, і знайти відповіді на питання:

1) Значення фольклору та етнографії в дослідженні національних ознак українців;

2) Початок академічного (наукового) етапу українського визвольного руху.

На такому уроці діти працюють колективно, після дворазового читання тексту підручника та додаткової літератури учні старалися проаналізувати його, з моєю допомогою виділяли головне. Можна працювати над текстом, розбивши його на окремі частини і аналізувати кожну з них. Важливо, надалі давати вказівки щодо самостійного складання плану, техніки читання, запам'ятовування, запису тез тощо.

Не всі учні володіють належним темпом читання, і цей недолік негативно позначається на успішності. Для того, щоб виправити становище я більше уваги приділяла самостійній роботі над текстом підручника, застосовувала систему вправ на читання і аналіз тексту підручника, а також давала додаткові завдання додому - прочитати життєпис полководця, уривок з поеми, статтю в газеті тощо.

Дуже важливо навчити учня *працювати з книжкою* і в школі, і вдома, виробляти в нього звичку "копатися в книжках". Добре ілюстрований підручник дає можливість набагато краще організувати найрізноманітніші

види роботи з ним, активізувати розумову діяльність учнів, розвивати в них активність, самостійність, творчу уяву.

Ще одним з важливих видів самостійної роботи, яка сприяє розвитку логічного мислення, усної й писемної мови, творчості, активності й самостійності учнів є *ведення словника*. У курсі історії учням доводиться мати справу з великою кількістю слів і виразів, без правильного розуміння яких не можна засвоїти історичного матеріалу.

Для підвищення активності і самостійності на уроках історії я використовую такі форми самостійної словникової роботи:

- 1) самостійне з'ясування значення слова за допомогою словників, енциклопедій, довідників;
- 2) складання усно, а потім письмово оповідань-мініатюр з відомими уже словами і термінами;
- 3) рецензування цих оповідань учнями;
- 4) добір слів і термінів, що стосуються певної теми, розділу;
- 5) різноманітні форми роботи з картками.

В старших класах більше уваги приділяю таким видам самостійної роботи як складання *плану-конспекту*, який передбачає не тільки стислий виклад головних положень, їх доказів, але й наведення фактів, які ілюструють ці положення. Ефективність роботи по складанню плану великою мірою залежить від наявності в учнів навичок смислового аналізу тексту. План складаємо за текстом підручника, за кількома джерелами, скласти план оповідання, план розповіді до картини, план розповіді вчителя.

Важливою є робота учнів над висновками як по окремому уроці, так і по темі вцілому. Вивчаючи історичні факти і події, учні узагальнювали ці факти і складали короткі висновки. Спочатку висновки робилися ними по одному з якихось уроків, потім, коли учні оволодіють певними навичками складали висновки - по всій темі.

Активізує пізнавальну діяльність учнів, сприяє формуванню в них самостійності й робота по складанню *порівняльних таблиць і схем*.

Наочність - у викладанні історії також має важливе значення. Використовуючи на уроках історичну картину чи навчальний кінофільм, я більш активно дію на пізнавальну діяльність учня. Важливо самих учнів навчити читати історичні картини, використовуючи багаж знань по даній епосі. Працюючи над розкриттям змісту картини учні розширюють свої історичні знання по даній темі, роблять свої маленькі "відкриття", а це

підвищує інтерес до уроку і допомагає краще засвоїти нові терміни. Одним із видів активного використання історичних картин є прийом складання учнями усної, а потім і письмової розповіді за двома-трьома і більше історичними картинами. Це усна розповідь заздалегідь даними питаннями з використанням для ілюстрацій історичних картин; письмова творча розповідь за історичними картинами.

2.3. Використання різнобічних завдань в навчальному процесі

Дидактичні умови активізації навчального процесу вимагають, щоб, засвоюючи матеріал, діти свідомо спиралися на раніше здобуті знання, уміння й навички. Майже на кожному уроці історії я використовую різні види підготовчих вправ з метою актуалізувати опорні знання, створити проблемну ситуацію для подальшої пошукової діяльності, збудити інтерес до теми.

Розроблюючи завдання для самостійної роботи учнів на уроках історії, я спиралась на наступне:

- Розробити різнобічні за навчальною метою і змістом види завдань, використовуючи різні форми навчальної діяльності учнів для їх виконання.

Наприклад, запропонувати тестові завдання, робота з документами - на мою думку вони спонукають учнів до пошуку відповіді на проблему в самому документі, а відтак знайти джерело та проаналізувати текст повністю.

- Робота з таблицями - ці завдання спрямовані на активізацію творчої діяльності учнів, а також формування таких умінь, як аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати.

- Робота з підручником, складання плану-конспекту, рецензії.

Також я пропоную учням і тестові завдання, з допомогою яких прагну перевірити засвоєння тем, розуміння історичних понять, знання хронології, та інше.

На уроках історії дуже часто використовую методи усного контролю знань. Запитання для перевірки і оцінки знань учнів формулюю так, щоб вони не тільки передбачали відтворення вивченого, а й активізували мислення учнів. Це передусім запитання і завдання, що мають на меті:

- порівняння різних явищ і процесів (« Порівняйте державний лад Афіні і Спарти»);

- встановлення взаємозв'язків між фактами, явищами, процесами, подіями (Який спостерігається взаємозв'язок між законами Київської Русі і Московського князівства»);

- визначення характерних рис, ознак і особливостей предметів і явищ

(« Які особливості має Руська Правда Ярослава Мудрого?»)

- встановлення доцільності дій, процесів, використання предметів (« Яке практичне застосування мала парова машина Уотта?»);
  - класифікацію предметів або явищ за певними ознаками (« На які групи можна поділити населення Київської Русі?»);
  - пояснення причин, доведення певних закономірностей явищ і процесів (« Доведіть, що в ХІХ ст.. на Україні існувало кріпацтво») та інші.

2.4. Писемні джерела на уроках історії.

Урок історії сьогодні неможливо уявити без писемних історичних джерел. Вивчення історії – це не лише вивчення фактів, а й активний процес, у якому учні мають працювати з цілою низкою джерел.

Історичний документ є основою для того, щоб розвивати вміння учнів критично аналізувати текст, навички оцінювання суспільних явищ і процесів, життєвих, соціальних, інформаційних навичок. І тому при викладанні історії основну увагу я приділяю тому, щоб вивчення учнями цього предмета перетворювалося на дослідження .

Є різні способи роботи з писемними джерелами. Найпростіший – застосування його на уроці, де навчальний процес організовує викладач. Наприклад ,

1) Для підтвердження окремих висновків, положень я використовую певний документ, зачитую його , аналізую його разом із учнями, водночас наскільки він відповідає висновкам, ілюструю матеріал підручника .

2) Використання писемного джерела поза уроком, це самостійна робота учнів, що означає детальніше ознайомлення з текстом, його глибокий аналіз, формування учнями самостійних висновків.

Такий підхід продуктивніший , він спонукає учнів до творчої розумової діяльності. Під час самостійної роботи відбувається не лише пізнання історичного змісту, а одночасно і його аналіз, оцінка і, звичайно, засвоєння. Крім того робота над документами може стати початком ще одного виду діяльності учнів – дискусії, бо ж оцінка змісту часом буває різною. Тому , на

мою думку, така форма продуктивніша. Але і попередній спосіб використовую дуже часто.

Роль документальних матеріалів у вивченні історії дуже велика. Моє завдання, як викладача полягає в тому, щоб дати учням можливість доторкнутися до першоджерела, наблизити їх до минулого, дати їм відчуття в цьому джерелі пульс історії, відчуття мову, дух епохи, створити яскраві образи минулого, що запам'ятовується мимовільно. Цей документальний матеріал є одним із засобів, що сприяють засвоєнню найважливіших фактів, понять, закономірностей суспільного розвитку. Щоб самотійна робота з писемними джерелами була результативнішою, пропоную навчити учнів користуватися пам'яткою – інструкцією (додаток 1), яка допомагає учням правильно працювати з інформаційними джерелами. Систематичне використання пам'яток сприяє формуванню відповідних умінь і навичок.

Останнім часом учні отримали чимало підручників, де історичний зміст розкривається також за допомогою писемних джерел. Їх автори продумали і передбачили форми роботи з документами, підібрали необхідні запитання і завдання. До таких підручників я відношу: підручник з історії України 7 кл. В.А.Смолій, В.С.Степанков.

З .Якщо аналізувати навчальну програму, то на вивчення історії у 7 класі, виділяється одна година. Тому я ставлю перед учнями завдання опрацювати документи самотійно. Якщо дозволяє час, то краще цю роботу організувати на уроці. Наприклад, тема «Суспільний устрій і господарське життя Київської Русі». Учні одержують завдання проаналізувати історичне джерело «Записки» Ахмеда Ібн-Фадлана, посланника арабського халіфа при дворі царя камських болгар» (додаток 2)

Такі завдання, на мою думку, допомагають не лише розкрити зміст теми, але й сприяють розумінню історичного матеріалу в цілому.

Як бачимо, опрацювання первинних письмових джерел показує учням різні погляди на окрему історичну подію, чи процес, а також дає можливість порівняти тексти, написані в той час учасниками, очевидцями, коментаторами, з текстами складеними істориками. Я вважаю, що саме такий підхід до використання джерел надає роботі на уроці компетентнішого спрямування, адже учнів необхідно навчити саме навичок аналізу, щоб вони могли не тільки шукати в документі підтвердження знань, ідей, тверджень, а могли інтерпретувати, тлумачити інформацію, що містить джерело.

Отже, працюючи з писемними джерелами на уроці я завжди ставлю завдання перед учнями:

- характеризувати явища і процеси суспільного життя, встановлювати зв'язок між подіями і явищами;
- знаходити інформацію, аналізувати та оцінювати її;

- формулювати, висловлювати та доводити власну думку, робити вибір і пояснювати позицію, вести дискусію;
- розмірковувати, спілкуватись, співпрацювати у навчанні, розв'язувати проблеми;
- реалізувати і захищати свої права, виконувати свої обов'язки.

Саме такі завдання добре поєднуються з можливостями використання писемних джерел того чи іншого розділу. Писемні джерела та використання їх на уроках історії України служать як інформаційне джерело і мають добрий навчально-виховний потенціал для учнів.

Таким чином, одним із важливих аспектів і ефективних засобів активізації самостійної пізнавальної діяльності школярів є організація самостійної роботи учнів.

Самостійна робота учнів знаходить своє вираження в цілій системі окремих завдань, спрямованих на розширення тих чи інших задач. У цій системі учні поступово, крок за кроком просуваються вперед, стаючи усе більш самостійними.

Залежно від мети зміст завдання буде різним.

Завдання повинні бути посильними для учнів, чітко зрозумілими і цікавими, мусять збуджувати мислення дітей і приносити задоволення. До виконання самостійної роботи учнів потрібно підготувати, виконавши спочатку аналогічні види роботи з учителем.

Навчання історії має розвивати в учнів навички самостійного мислення, роботи з документами, вміння ставити запитання, відрізняти упередження та робити обґрунтовані висновки. Тому останнім часом все більше уваги приділяється методам навчання, які в основу навчально-виховного процесу ставлять діяльність учня, спрямовують його пізнавальну активність, самостійність, розвивають мислення та надають широкі можливості для інтелектуального, морального, духовного розвитку. Орієнтація на всебічне інформування учнів, запам'ятовування ними великого об'єму знань поступово змінюється на всебічний розвиток особистості, самостійне здобуття знань, критичне ставлення до інформації.

Самостійна робота учнів у процесі вивчення історії є основним засобом виявлення і розвитку в них творчих здібностей і обдарованості, підготовки їх до практичної діяльності. Залежно від підготовленості учнів учитель щоразу повинен сам визначати послідовність і насиченість самостійної роботи, проявити свою творчість та ініціативу. В міру переходу учнів з класу в клас зростає рівень їх знань і пізнавальні можливості. Історичний процес розкривається все повніше й глибше. У зв'язку з цим і види самостійної роботи поступово ускладнюються, але треба також пам'ятати, що самостійна робота - не самоціль, а один із засобів поліпшення всієї навчально-виховної роботи, підготовки учнів до життя, до практичної діяльності.

У процесі навчання учні під керівництвом учителя здобувають нові для них знання. Щоб викликати в учнів пізнавальний інтерес до нового навчального матеріалу, потрібно використовувати різноманітні методичні прийоми: створення проблемної ситуації, прийом новизни, значущості, динамічності, дослідницький прийом та інше. Усі вони збуджують допитливість, пізнавальний інтерес і можуть бути використані на всіх етапах вивчення навчального матеріалу.

Для того, щоб самостійна робота учнів була ефективною потрібно дотримуватись певних умов:

- 1) чіткої, конкретної постановки завдань перед учнями;
- 2) характер завдань і запитань для самостійної роботи та їх складність на різних етапах навчання повинен змінюватись;
- 3) завдання для самостійної роботи мають бути доступними і посильними;
- 4) повинна бути диференціація завдань для самостійної роботи (можна поділити учнів класу на певні групи за рівнем їх знань та умінь);
- 5) повинна дотримуватись систематичність і послідовність застосування самостійної роботи учнів в процесі навчання;
- 6) важливо дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи учнів на уроці та урізноманітнювати їх;
- 7) повинен існувати взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.

Список використаних джерел

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. – К.: Либідь, 1998. - 560с.
2. Буряк В. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С. 49 – 51.

3. Данилов М. А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения // Педагогика. - 1961.-№8.-С.33-37.
4. Егоров С. Ф. Проблема активности й самостоятельности учащихся в русской дидактике конца XIX — начала XX века. - М.: Просвещение, 1965. - 132с.
5. Жарова Л.В. Организация самостоятельной учебно-познавательной деятельности учащихся. - Л.: Наука, 1986. - 43с.
6. Коменский Я.А. Великая дидактика // Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения - М.: Учпедгиз, 1939. - Т.1. - С. 179-181.
7. Крупська Н. К. Педагогічні твори: У 10-ти т. - К.: Рута, 1963. - Т. 3. - С. 511-518.
8. Лозова В.І. Пізнавальна діяльність школярів. - Харків: вид-во ХДУ, 1990. -48с.
9. Мальваний Ю.І. Форми навчання в школі. - К.: Освіта, 1992. - С. 160-165.
10. Марчук Л.Б. Самостійна робота як метод урізноманітнення навчальної діяльності учнів // Рідна школа. - 2000. - № 4. - С. 84-88
11. Солдатенко М. Самостійна пізнавальна діяльність у контексті Болонського процесу// Рідна школа. - 2005. - №1. - С. 49 - 51.
12. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. - К.: Радянська школа, 1976. — 445с.
13. Тимченко О.Т. Самостійна робота як дидактична категорія//Педагогіка і

психологія. - 2002. - № 3 - 4. - С.64 - 68.

14. Ушинский К.Д. Вибрані твори. - М.: Радянська школа, 1974. - Т. 10. - 576с.

15. Шамова Т.А. Активизация учения школьников. - М.: Педагогика, 1982. - С.54-198.

Додаток 1

Наприклад:

«Як працювати з історичними джерелами».

- 1) Прочитай назву документа . Хто автор? Коли і де написаний?
- 2) Який зміст документа (розповідь, універсал, закон, інструкція тощо.)
- 3) Які завдання ставиш перед собою?
- 4) Уважно прочитай текст документа.
- 5) З'ясуй незрозумілі поняття , значення окремих слів.
- 6) Проаналізуй , чи зрозумів текст документа.
- 7) Виконай поставлене завдання.

Завдання :

- 1) Дай характеристику подіям, особам, історичним явищам , про які йдеться.
- 2) Виділи зі змісту найголовніше і запиши в зошит.
- 3) Зроби свої висновки щодо змісту документа.
- 4) Зроби конспект документа у вигляді :
  - а) тез;
  - б) плану;
  - в) окремих цитат;
  - г) хронологічної таблиці.

Додаток 2

Завдання 1. Проаналізуйте документ і визначте характерні ознаки соціального й економічного розвитку Русі. Спробуйте визначити дату створення цього документа.

Завдання 2.

Простежте на карті, яким шляхом потрапляли руси до камських болгар.

Визначте, яким товаром торгували руси і що вони при собі мали. На основі цього зробіть висновок:

- а) які заняття були поширені у русів;
- б) з якими країнами вони торгували.

Завдання 3.

З'ясуйте, які соціальні відносини існували у русів, чи було в них майнове розшарування та певні категорії залежних людей.

Завдання 4.

Чи існувала в Україні законодавча, виконавча та судова влади?

Завдання 5.

Намалюйте русичів – чоловіка і жінку – так, як ви їх уявляєте.

Завдання 6.

Простежте за динамікою та рівнем розвитку релігії русів та їхніми моральними цінностями.

Тема: Господарське і повсякденне життя. Суспільство Давнього Єгипту.

Мета: Ознайомити учнів із природними умовами та розташуванням Давнього Єгипту, основними заняттями давніх єгиптян; простежити взаємозв'язок між природними умовами і господарським розвитком Давнього Єгипту.

Очікувані результати: після цього уроку учні зможуть називати заняття єгиптян, найважливіші досягнення господарства, структури суспільства, побуту давніх єгиптян; застосовувати та пояснювати на прикладах терміни « держава », « цивілізація », « фараон »; описувати умови життя та праці давніх єгиптян; визначати особливості господарського життя в Давньому Єгипті.

Тип уроку: комбінований.

Структура уроку

1. Організаційний момент.

2. Актуалізація опорних знань.

3. Вивчення нового матеріалу:

I). Зрошувальне рільництво.

II). Повсякдення життя. Ремесла.

III). Структура суспільства.

IV). Організація виробництва

4. Узагальнення і систематизація знань.

5. Підсумки уроку.

6. Домашнє завдання.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

А). Коли утворилася держава в Давньому Єгипті?

Б). Скільки царств входило до складу Єгипту? Як вони називались?

В). З якою метою зводилися піраміди?

Г). Яким був клімат Єгипту?

III. Вивчення нового матеріалу

Зрошувальне рільництво

Розповідь вчителя.

Рільництво відіграло значну роль у житті єгиптян. Вирощування рослин було можливе лише завдяки досконалій системі зрошування. Створення системи каналів забезпечувало зберігання води, що заливала поля під час щорічного розливу Нілу. Іригаційна система була створена ще в V-IV тис. до н.е. Саме необхідність її побудови призвела до появи перших дрібних держав – номів.

Створення та подальше обслуговування системи зрошування привели до необхідності розвитку багатьох наук, зокрема геометрії, у якій єгиптяни вважаються першопрохідцями. Система зрошування була настільки важлива, що перебувала під особливою охороною фараона, розподілом води між окремими полями завжди завідували окремі чиновники.

1. Робота учнів із підручником

Опрацювати відповідний текст параграфа та знайти відповідь на питання.

1) Як зрошувалися землі до яких не доходила вода?

2) Чому в роботах з осушення і зрошення долини Нілу брало участь усе доросле населення общини?

3) Чиїм обов'язком було організувати роботу людей: давати завдання, стежити за порядком?

2. Повсякденне життя. Ремесла.

Кожний учень одержує завдання, що містить тему повідомлення, яке їм треба підготувати з допомогою підручника. Для виконання завдання надається 8-10 хвилин, після чого учні представляють результати своєї роботи.

Після того як будуть вислухані повідомлення, учитель пропонує скласти схему, що відображає порядок управління єгипетським суспільством.

Особливу увагу слід звернути на те, яку роль відігравала досліджувана група в суспільстві: правила чи була підлеглою.

Учень 1 Розповісти про життя фараонів.

Учень 2 Розповісти про життя вельмож.

Учень 3 Розповісти про життя селян.

Учень 4 Розповісти про життя ремісників.

Учень 5 Розповісти про життя рабів.

3. Структура суспільства.

Завдання.

Скласти схему за допомогою вчителя « Єгипетське суспільство ».

Оскільки побудова схеми викликає деякі труднощі в учнів, роботу виконуємо в декілька етапів: спочатку розділяємо всі відомі школярам групи на тих, хто правив, і тих, хто підкорявся, на знатних і незнатних.

Фараон, вельможі.

селяни, ремісники, раби

Потім слід звернути увагу на те, що влада фараона була безмежною, і навіть вельможі під час доповідей падали перед ним ниць, та підкреслити, що найбільш безправними були раби.

4. Організація виробництва.

Основу господарського життя Єгипту, становило зрошувальне рільництво, яке поєднувало ірригаційну систему, зрошувальні роботи і примітивну техніку обробітку землі. Землю обробляли мотикою і примітивним плугом. Сіяли ячмінь, пшеницю, льон. Сільське господарство мало спеціалізований характер.

Верхній Єгипет став центром рільництва, а Нижній Єгипет – скотарства, садівництва та виноградарства. Із давніх часів у Єгипті склалася система, яка полягала в поділі полів на « верхні » та « нижні ». « нижніми » називалися поля, які затоплювались під час розливів Нілу. На них будували дамби для затримки води. На « верхні » поля, куди вода під час розливів не потрапляла її доводилось піднімати за допомогою журавлів – шадуфів та водяних коліс.

Ремонт дамб, чищення каналів, регулювання послідовності поливання полів, польові роботи, пов'язані з режимом зрошення – усе це могло здійснюватися лише при жорсткому контролі й управлінні з єдиного центру. Ці функції виконувала держава. Отже держава в Давньому Єгипті виникла через необхідність об'єднання сил хліборобів – общинників для будівництва зрошувальних систем.

IV. Узагальнення і систематизація знань.

Фронтальне опитування.

- 1) Яке заняття було основним у Єгипті?
- 2) Які ремесла розвивались?
- 3) На які групи ділилось єгипетське суспільство?
- 4) У чому полягали особливості організації виробництва у Давньому Єгипті?

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- А) Опрацювати текст параграфу.
- Б) Скласти розповідь від імені представника певної групи населення Єгипту про своє життя.

Тема: Початок Національно-визвольної війни

Мета: Продовжити знайомити учнів із подіями національно-визвольної війни в 1648-1649 роках; створенням Української козацької держави . Виховувати в учнів патріотичні почуття, національну самосвідомість. Продовжувати розвивати вміння учнів працювати з картою та історичними документами.

Тип: комбінований.

Обладнання: Карта Національно-визвольна війна українського народу. Атласи історія України 8 клас.

Хід уроку:

I Актуалізація опорних знань учнів.

Завдання на дошці:

- 1) Запишіть власні назви, які ви дізнались на минулому уроці.
- 2) Головні причини визвольної війни.

Письмово на листочку:

Розповідь про битву під Жовтими Водами:

- а) від імені козака Війська Запорозького
- б) від імені воїна польських Військ

Розповідь про битву під Корсунем:

- а) від імені козака Війська Запорозького
- б) від імені воїна польських Військ

Перевірка виконаного завдання

II Вивчення нового матеріалу.

1. Розгортання всенародної боротьби.
2. Воєнні дії восени 1648 році.
3. Вступ української армії до Києва.
4. Програма розбудови української держави.
5. Відносини військових дій у 1649 році.
6. Зборівська угода.

1. Робота з картою.

Завдання: Користуючись картою визначте напрямки руху повстанської армії після перемоги під Корсунем.

Робота з посібником Буштрук О.В. „Історія України” 7-8 класи ст. 172

Бесіда. Використовуючи наведені факти, доведіть, що повстання козаків набувало характеру національно-визвольної війни.

2. Робота з документом „Літопис Самійла Величка” (к. XVII – поч. XVIII ст.)

[Битва під Пилявцями (11 – 13 вересня)] та картою.

Завдання: Складіть схему бою, прокоментуйте її.

Розповідь вчителя:

Після перемоги козацьких військ під Пилявцями, польські війська тікали на Захід...

Робота з картою. Які міста здобули козаки? На початку жовтня 1648 року козаки підступили до Львова і 5 жовтня військо, очолюване Максимом Кривоносом захопило Високий Замок. 21 жовтня міщани заплатили козакам грошовий викуп і 26 жовтня козацьке військо виступило до Замостя.

6 листопада 1648 року почалася облога Замостя.

Самостійна робота з підручником ст. 112

Завдання: Запишіть в зошит не менше чотирьох причин укладення Богданом Хмельницьким перемир'я з Польщею.

Перевірка завдання. Орієнтовані відповіді:

- 1) нестача гармат, набоїв, харчів.
- 2) епідемія чуми.
- 3) повернення татар до Криму.
- 4) скорочення козацького війська
- 5) загроза нападу на Київщину і Чернігівщину литовської армії.

3. *Пояснення вчителя:*

23 грудня 1648 року – Б. Хмельницький урочисто виступає в Київ. ст.113 підручника. Його радо вітало населення. Київський митрополит Сильвестр Косів і єрусалимський патріарх Паїсій благословили переможців.

Бесіда: Які почуття викликає у вас ця картина? – Чому гетьмани порівнювали з Мойсеєм?

4. Робота з підручником

Бесіда: 1) Яка головна мета програми розбудови?

2) Засоби досягнення цієї мети?

5. Пояснення вчителя:

Робота з картою. Учні складають хронологічну таблицю.

травень 1649 року – бої козаків на чолі із М. Кричевським в Білорусії проти литовців, поразка козацького війська під м. Лоевим.

10 липня – 22 серпня 1649 року – облога козаками м. Збараги.

5-6 серпня 1649 року – облога військами Хмельницького м. Збараж.

Хмельницький мав всі шанси отримати перемогу, але кримський хан. Іслан Гірей перейшов на бік короля Речі Посполитої. Воювати проти двох держав Б.Хмельницький не міг.

6. Самостійна робота учнів з підручником.

Бесіда: Чому Зборівський договір не відповідав фактичним успіхам Національно-визвольної війни.

Його значення в історії України.

Підсумок уроку:

Таким чином події 1648-1649 років мають характер Національно-визвольної війни, в ході цієї війни, яка охопила всі верстви українського суспільства були досягнуті значні перемоги, в результаті яких склались всі передумови створення української держави.

Закріплення нових знань учнів:

Гра: Питання – відповідь.

Учні повинні поставити питання по темі уроку своїм однокласникам. Обов'язковою умовою є необхідність знати відповідь на поставлене питання.

Домашнє завдання:

Опрацювати § 15, вивчити дати.